

používaných v angličtině. Je ale otázkou, zda tyto bez dalšího fungují i v jiných jazycích a ve společnostech na různých úrovních rozvoje. Kupříkladu dovozují, že základní tzv. orientační metafory – nahoru/dolů – jsou vždy spojené s kladným (nahoru), nebo negativním hodnocením (dolů). Proto „*jen obtížně by bylo možné nalézt příklad, kdy ,hora je spojena s negativní hodnotou*“ (s. 45). Rčení typu „*na vrcholu krize*“ či „*to je vrchol všeho*“, jež jsou v češtině běžně používána, avšak správnost této teze relativizují. Souvisí to s další, fundamentálnější otázkou. Z recenzované knihy není zcela jasná míra významové intersubjektivní metafor/jazyka, ve kterém jsou používány. Na jednu stranu je tvrzeno, že význam používaných pojmů je vždy relativní, tj. je „*vystavěn z perspektivy určité osoby. Význam není věcí a není něčím objektivně daným*“ (s. 35, obdobně i s. 46, s. 65). Současně je upozorňováno, že metafory – zejména konvencionální – a jejich systém nejsou arbitrární, „*ve skutečnosti je motivován a formován společnou lidskému druhu tělesnou přirozeností a způsobem fungování ve světě*“ (s. 63). Ujasnění této otázky je přitom stěžejní z pohledu hlavního záměru autorů spočívajícího v nabídnutí přístupu, který „*odmítá relativismus*“ (s. 23). Za problematický vidím též závěr, že metafory mj. „*podporují procesy konceptualizace různorodých jevů, systematické pojmání fenoménů*“ (s. 49–50), což je ilustrováno na větách typu „*Je několik moudrých hlav na této univerzitě.*“ nebo „*Bílý dům ohlásil termín setkání*“ (s. 49, další příklady s. 36). Z pohledu klasické logiky jsou tato mnohoznačná vyjádření vnímána jako vadná a svědčí o jazykové nekompetenci mluvčího (tzv. chyba hypostáze). Je otázkou, zda posunutím těchto výroků do roviny metafor zpětně nedochází k legitimizaci nevhodného či zkratkovitého vyjadřování.

Nicméně tyto i další drobné připomínky nijak neumenšují finální kvalitu díla. Nabízí se přitom otázka, zda by nestálo za to provést obdobnou studii zaměřenou na tuzemské právní texty.

Katarzyna Żák Krzyżanková*

Mezioborovost, specializace a konec velkých debat. Úvaha nad knihou. Hackney James R. Jr. *Legal Intellectuals in Conversation*. New York: New York University Press, 2012, 245 s.

1. Soudobé proměny filosofie/teorie a vize jejich konce

Začátkem roku 2018 vyšla na stránkách německého týdeníku *Die Zeit* poměrně provokativní esej publicisty a filosofa Wolframa Eilenbergera o neutěšeném stavu německé filosofie. Autor uvádí, že i přes zájem širší veřejnosti, o čemž svědčí mimo jiné desetitisícové náklady populárně-filosofických časopisů jako *Hohe Luft* či *Philosophie Magazin*, i stále rostoucí množství profesionálních filosofů v populaci se v akademickém filosofickém prostředí již dlouho neodehrála žádná zásadní debata. Eilenberger připomíná, že věhlasní

* JUDr. Katarzyna Żák Krzyżanková, Ph.D., odborná asistentka katedry teorie práva a právních učení Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Email: krzyzank@prf.cuni.cz.

autoři s širokým dopadem svých myšlenek, jako jsou *Jürgen Habermas* či *Robert Spaemann*, mají okolo 90 let, přičemž „poslední filosofická hurá se udála nejméně před 50 lety“.¹ Podobné tvrzení sice můžeme přehlédnout jako subjektivní pocit autora, lze se však také zamyslet nad tím, nevystihuje-li obecnější trendy proměn filosofického a teoretického myšlení dnešní doby.

Obavy o blížícím se konci stávajícího způsobu filosofického uvažování lze ovšem znamenat, i pokud se ohlédneme před oněch více než 50 let. *Karol Edward Soltan* v tomto kontextu připomíná, že filosofové slyší zvonit umíráček svého oboru zvláště tehdy, když se určitého okruhu původně filosofických otázek zmocní jiné disciplíny. Na širokou škálu normativních otázek se tak autoři a autorky v 60. letech již neřvali pohledem filosofie, ale například humanistické psychologie či kritické sociální teorie.² Tohoto trendu si všímá ostatně i *Martin Heidegger*, který v roce 1964 vydává krátkou stať s názvem *Konec filosofie a úkol myšlení*, kde hovoří o dovršení filosofie jako metafyziky. Právě v době na přelomu 50. a 60. let probíhal ve zrychleném tempu proces rozvoje vědních disciplín, což zároveň znamená proces jejich osamostatňování se od filosofie. Vědy budou podle *Heideggera* dříve filosofické otázky nově vykládat v souladu s pravidly vědy, tedy technicky. Namísto ontologického smyslu je zde kybernetická funkce. Myšlení tak zůstává úkol, který není přístupný ani filosofii jakožto metafyzice, ani vědám, které se od filosofie oddělují.³

V souvislosti s dalším rozvojem technologií v současnosti uvažuje *Chris Anderson* ještě o dalším kroku v proměně bádání, když hovoří o „konci teorie“, který může nastat se schopností počítačů zpracovávat obrovské množství dat. Podle *Andersona* už tak ve vědě nebude třeba vytvářet modely, formulovat a testovat hypotézy, jelikož „s dostatkem dat čísla hovoří sama za sebe“. Máme-li totiž k dispozici doposud nepředstavitelné množství dat, nemusíme se zabývat kauzalitou, korelace je nyní dostačující.⁴ Uvedená *Andersonova* vize je samozřejmě zjednodušená a měla za cíl spíše zahájit debatu, a proto ji jiní autoři dále upřesňují. Například podle *Fulvia Mazzocchiho* by byl uvedený přístup, kdy hovoří pouze data bez jakékoli předcházející premisy, čistou indukcí, která není dost dobře možná.⁵ *Rob Kitchin* k tomu dodává, že spíše než *Andersonem* uváděné nové formy empirismu bude cestou „daty poháněná věda“, která sice posiluje induktivní prvky a hypotézy formuluje na základě dat, nikoli teorie, avšak ani dedukce se úplně nevzdává. I *Kitchin* však uznává, že důraz na velké objemy dat je velkou výzvou pro současnou „znalostně založenou vědu“.⁶ Můžeme tak říci, že fenomén tzv. *big data* je dalším dílkem do skládky proměn zavedených způsobů uvažování, a to s důsledky i pro společenské vědy, zvláště posílením kvantitativní metodologie.

Zmíněné úvahy *Soltana*, *Heideggera* či *Andersona* cílí spíše na tematické a metodologické posuny ve filosofickém či vědeckém bádání, které mohou ovlivnit způsob vedení

1 EILENBERGER, Wolfram. Die deutschsprachige Philosophie ist in einem desolaten Zustand. Woran liegt das? In: *Die Zeit* [online]. 28. 2. 2018. Dostupné z: <<https://www.zeit.de/2018/10/philosophie-deutschland-universitaeten-wissenschaft-konformismus/komplettansicht>>; anglický překlad dostupný z: <<https://againstprofphil.org/2018/05/07/german-philosophy-is-in-a-sorry-state-why/>> [cit. 2018-12-28].

2 SOLTAN, Karol Edward. The Divided Spirit of the Sixties. In: TISMANEANU, Vladimir (ed.). *Promises of 1968: Crisis, Illusion, and Utopia*. Budapest: Central European University Press, 2011, s. 150.

3 HEIDEGGER, Martin. *Konec filosofie a úkol myšlení: německo-česky*. 2. opravené vydání. Praha: OIKOYMENH, 2006, s. 9–15.

4 ANDERSON, Chris. The End of Theory: The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete. In: *Wired* [online]. 23. 6. 2008. Dostupné z: <<https://www.wired.com/2008/06/pb-theory/>> [cit. 2019-02-19].

5 MAZZOCCHI, Fulvio. Could Big Data be the end of theory in science? A few remarks on the epistemology of data-driven science. *EMBO reports*. 2015, Vol. 16, No. 10, s. 1254.

6 KITCHIN, Rob. Big Data, new epistemologies and paradigm shifts. *Big Data & Society*. 2014, Vol. 1, No. 1, s. 5–6, 9.

debat v akademické sféře. Naproti tomu Eilenberger si bere na mušku více formálně-institucionální stránku prostředí, ve kterém se má rodit (německá) filosofie. Klade si otázku, co stojí za tím, že jen málokomu stojí za to číst současnou německou akademickou filosofii, když přitom technicky je na takové úrovni, že by například „žádný z přelomových článků morální filosofie z 60. a 70. let 20. století od autorů jako Philippa Foot či Bernard Williams neměl nejmenší šanci být přijat některým z předních časopisů“.⁷ Mnohé přední časopisy jako by se ale odcizily od toho, co zakládá opravdu živoucí myšlení. Diskuse, vedená téměř výhradně v angličtině, se zapouzdřila do přednastavených rámců a jazyka. I v humanitních disciplínách je přítomná inspirace evaluačními metodami typickými pro přírodovědné obory, čímž se podle Eilenbergera „poušť našeho (současného německého) myšlení každý den o další kousek rozrůstá“.⁸

2. Posun v chápání mezioborovosti

Přesuneme-li se do prostředí americké právní teorie, otevírá podobné otázky kniha Jamese R. Hackneyho, Jr., nazvaná *Legal Intellectuals in Conversation: Reflections on the Construction of Contemporary American Legal Theory*,⁹ kterou vydalo v roce 2012 nakladatelství New York University Press. Hackney zde vede rozhovory s klíčovými autory a autorkami jednotlivých směrů soudobého amerického právního myšlení: s Duncanem Kennedym (*critical legal studies*), Richardem Posnerem (*law and economics*), Mortonem Horwitzem (právní historie), Austinem Saratem (*law and society*), Patricií Williams (*critical race theory / law and literature*), Catharine MacKinnon (feministická právní teorie), Drucillou Cornell (postmoderní právní teorie), Bruce Ackermanem (současná liberální ústavní teorie), Charlesem Friedem (klasická liberální ústavní teorie) a Julesem Colemanem (právo a filosofie).¹⁰ Kromě významu však jednotlivé zpovídané spojuje ještě jedna věc, a to jistá generační spřízněnost skrze aktivní působení v právněteoretické oblasti v době od konce 70. zhruba do poloviny 90. let 20. století. Období zejména 80. let bylo podle Hackneyho tím, kdy se v právní teorii rodily nové myšlenkové proudy a hnutí, kdy se měnila a znovu rozkládala paradigmata a vedly se debaty, na jejichž základech stojí americká právní akademie dodnes. Význam tohoto produktivního období spočívá v proměně právněteoretického prostředí „z povětšinou doktrínálně zaměřeného podniku na arénu, ve které se daří vysoce teoretické a mezioborové práci“. Zároveň šlo o období demografické obměny amerického akademického prostředí, kdy se dostalo znatelnějšího hlasu ženám a také příslušníkům a příslušnicím rasových a etnických menšin (s. 2).

Při čtení Hackneyho úvodu i průběhu rozhovorů si lze povšimnout srovnání pulsujícího období 80. let s popisem právní vědy v současných Spojených státech, v leccems podobném Eilenbergerově kritice. V příběhu knihy tak můžeme vidět určitý nostalgický osten

⁷ EILENBERGER, Wolfram. Die deutschsprachige Philosophie ist in einem desolaten Zustand. In: *Die Zeit* [online]. 28. 2. 2018. Dostupné z: <<https://www.zeit.de/2018/10/philosophie-deutschland-universitaeten-wissenschaft-konformismus/komplettansicht>>.

⁸ Ibidem.

⁹ HACKNEY, James R. *Legal Intellectuals in Conversation: Reflections on the Construction of Contemporary American Legal Theory*. New York: New York University Press, 2012. Odkazy na diskutovanou publikaci budou v textu uváděny zjednodušeně se stránkou v závorce.

¹⁰ Názvy některých směrů ponechávám v angličtině, a to zejména těch, u kterých chci zdůraznit, že jde o úzeji vymezenou nauku, než by tomu překlad do češtiny nasvědčoval, přičemž jde zároveň o směry, které mají svůj původ právě v americkém právním prostředí. Tak třeba *law and literature* neznamená obecně „právo a literatura“ například i ve smyslu zkoumání práva v beletristické literatuře, ale konkrétnější přístup ke studiu práva se svou vlastní metodologií.

ve vztahu k době, kterou *Hackney* již zažil jako student, nicméně byl stále ještě příliš mladý na to, aby se do probíhajících debat aktivně zapojil (s. 3). Nostalgickému vyznění napomáhá i samotná forma rozhovoru, kterou *Hackney* zvolil v kontrastu proti své předcházející monografii nazvané *Under Cover of Science: American Legal-Economic Theory and the Quest for Objectivity*. V té se podle vlastních slov *Hackney* zaměřil na strukturální vztahy mezi disciplínami, naproti tomu v *Legal Intellectuals in Conversation* jej více zajímá to, jak „životy a sociální kontexty jednotlivců utvářely hnutí“, což je „jednoznačně anti-strukturalistický postup“ (s. 2). Vezmeme-li navíc v úvahu, že všechny rozhovory probíhaly tváří v tvář (s. 3), mohli zpovídaní na otázky směřující k současnému stavu právní vědy odpovídat bezprostředněji a možná tak i subjektivněji.

K charakteristice současného bádání, typického rostoucí specializací a úzkým profilem autorů, se rozhovory zpravidla k závěru stočí, což je dokladem toho, že můžeme rozpoznat jakousi ústřední tezi knihy. Jednotlivé rozhovory tak nejsou volným proudem improvizovaného dialogu, *Hackney* je poměrně rozpoznatelně strukturuje. Jako tazatel začíná vždy u osobního zázemí, studijních let a akademických začátků zpovídaných, což čtenáři pomáhá pochopit atmosféru doby. Neamerický čtenář se dozví také o některých specifikách amerického univerzitního systému v oboru práva, například to, že studenti se mohou hlásit na právnické fakulty až po absolvování obdoby bakalářského stupně v jiném oboru, nebo to, že na právnických fakultách je výzkumným doktorským titulem nikoli Ph.D., ale J.S.D. (*Juridicae Scientiae Doctor*). Někteří zpovídaní na toto téma narazí právě v souvislosti s rostoucí specializací. Například ve vztahu k *law and economics* souhlasí *Richard Posner* s *Hackneyho* domněnkou, že pokud se chcete *law and economics* věnovat profesně na dobré právnické fakultě, je dnes již skoro nutností mít Ph.D. z ekonomie. *Posner* to přičítá mimo jiné tomu, že ekonomická věda se stává stále více technickou a matematickou, takže pro neekonomy je těžší než dříve jí správně porozumět (s. 50). A být je jedním ze zakladatelů *law and economics*, přiznává *Posner*, že s těmi, kdo se věnují ekonomické analýze práva v současnosti, již příliš v kontaktu není, a to právě z důvodu jejich zaměření na příliš specifické otázky (s. 55). Právě *Posner* či další velká jména právní vědy jako *Bruce Ackerman* nebo *Guido Calabresi* Ph.D. nemají, což třeba podle *Ackermana*, který se na přílišnou technizaci humanitního vzdělání dívá spíše skepticky, ani není na škodu. „Samozřejmě jsem historický relikt z jiné doby. [...] Zkouším dělat politickou filosofii; zkouším dělat historii; zkouším dělat politické věci. Vše, co mám, je právnický titul [...],“ dodává *Ackerman* (s. 180).

Tím se dostáváme k *Hackneyho* jednotícímu tématu celé knihy, které můžeme nazvat posunem v chápání mezioborovosti. Zpovídaní autoři a autorky byli ve své době průkopníky mezioborového přístupu v právní vědě. Jejich důležitost spočívala v tom, že byli schopni komunikovat napříč disciplínami a také mimo akademickou sféru, čímž si podle *Hackneyho* zaslouží označení „veřejní intelektuálové“. Současná podoba mezioborovosti naproti tomu spočívá ve vytváření úzce vymezených podoborů, byt' vzniklých propojením různých disciplín. Takto zapouzdřená specializovaná pole podle *Hackneyho* jen zřídka-kdy ovlivní širší akademickou komunitu (s. 16). *Duncan Kennedy* v podobném duchu odlišuje eklekticismus od pluralismu. Eklekticismus oněch různých malých mezioborových směrů podle *Kennedyho* vede k poklesu zájmu o právní teorii, jelikož už akademikům nestojí za to angažovat se v polemikách, které dělaly akademický život tak zajímavým (s. 43). Jak dodává *Hackney* v úvodu, je to právě obrat k (eklektickému) pragmatismu, který obrušuje konfliktní hrany pluralismu velkých teorií (s. 16). *Richard Posner* poukazuje i na podnětnou roli politického nesouhlasu a našťvanosti, které mohou zvyšovat motivaci

k budování teoretického arsenálu, a to zejména v kontrastu s pohodlným akademickým kariérismem (s. 60). Morton Horwitz z tohoto důvodu přirovnává situaci k 50. letům, kdy to byl rovněž profesionalismus, který chránil akademiky před politikou (s. 84).

3. Angažování intelektuálů

Srovnáme-li poměrně specifickou situaci americké právní akademie 80. let s obecnějším a spíše evropským pohledem na intelektuální činnost, tak Leszek Kołakowski si všímá odklonu intelektuálů od politické angažovanosti směrem k bezpečnému prostoru úzké specializace již v jedné své přednášce z roku 1982. Tento odklon Kołakowski zdůvodňuje tím, že po mnohých historických selháních, kdy ideologicky podporovali totalitární režimy 20. století, jsou intelektuálové v příklonu k politice mnohem opatrnější. „V důsledku toho dnes budeme mít méně šílenců a šejdů, ale také méně intelektuálních učitelů“, uzavírá Kołakowski.¹¹ Klasický model novověkého intelektuála, který má pro Kołakowského svůj předobraz v *Erasmu Rotterdamském*, se totiž nachází mezi extrémy rezignace na nezávislost myšlení ve prospěch podpory ideologického projektu a rezignace na angažovanost ve prospěch úzké specializace praktikované ve „slonovinové věži“. Kołakowského *Erasmus* je mírumilovný, ale zároveň buřič, angažovaný ve hlavních konfliktech své doby, zároveň však vždy opatrně a s jistou odtažitostí.¹² Podobně je *Erasmem* inspirován také Ralf Dahrendorf, který používá výraz „erasmovci“ pro veřejné intelektuály, kteří nepodlehli pokoušení nesvobody v časech svodů totalitárních ideologií. Jako typické příklady erasmovské společnosti Dahrendorf vidí Karla Poppera, Isaiaha Berlina a Raymonda Arona, s drobnými výhradami Hannah Arendt, Norberta Bobbia a další.¹³ Zvláště dobře lze zmíněné erasmovské rysy vidět u Raymonda Arona, který sám sebe definoval jako „angažovaného pozorovatele“, jak ostatně zní název knižního rozhovoru, který s Aronem vedli mladí levicoví intelektuálové Jean-Louis Missika a Dominique Wolton. Podle Aronova životopisce Roberta Colquhouna oba tazatele na Aronovi fascinovalo právě „propojení postojů – postoje analytika, interpreta a jednajícího – včetně příslušných tlaků, protikladů a velkých okamžiků“.¹⁴

Zdali čist i Hackneyho rozhovory převážně touto erasmovskou optikou, je otázka. Ve Spojených státech 80. let nešlo o odolávání ideologickým svodům podobným těm z Evropy 30. až 60. let. Kniha *Legal Intellectuals in Conversation* navíc není primárně o postavení právníka-intelektuála ve společnosti, ale spíše o vyličení vztahů mezi rodícími se podobory. Jádrem rozhovorů je přeci jen v popisu idejí a dialogu mezi jednotlivými myšlenkovými proudy, byť z pohledu osobních příběhů. Nicméně i tak je téma angažovanosti a vztahu teorie a praxe většinou zpovídaných rozvedeno. Je totiž třeba mít na paměti, že u právníků je přeci jen propojení teorie a politické praxe větší než například u literátů či filosofů a je tak snadnější přejít od angažovaného pozorovatelství k přímé angažovanosti. Jako příklad si můžeme uvést zajímavý příběh Drucilly Cornell, která byla aktivní ještě před začátkem jejích právnických studií v odborové organizaci *United Electrical Workers* (s. 148). Později se zapojila do vytváření odborových organizací u pracovníků

¹¹ KOŁAKOWSKI, Leszek. The Intellectuals. In: KOŁAKOWSKI Leszek. *Modernity on Endless Trial*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, s. 41.

¹² Ibidem, s. 42.

¹³ DAHRENDORF, Ralf. *Pokoušení nesvobody: intelektuálové v časech zkoušek*. Jinočany: H & H Vyšehradská, 2008, s. 88–89.

¹⁴ Ibidem, s. 64–65.

v prostituci a pornografii (s. 157). *Catharine MacKinnon* se rovněž angažovala v otázce pornografie, avšak rozdílný teoretický pohled ji přiměl zvolit jinou proceduru, než tomu bylo u *Cornell*, a to vytváření návrhu protipornografické regulace. Cílem *MacKinnon* a *Andrey Dworkin* bylo prosadit existenci efektivního žalobního důvodu pro ženy, které utrpěly újmu konkrétním pornografickým dílem. *MacKinnon* se podílela také na žalobě bosenských a chorvatských žen proti *Radovanu Karadžićovi* v souvislosti se znásilňováním během války a genocidy (s. 137–138).

Ve svém náhledu na současnou americkou právní akademii *MacKinnon* nekritizuje ani tak přílišnou specializaci ve smyslu zmíněného pokřivení pojmu mezioborovosti, které vedlo k absenci velkých debat, ale spíše to, že právní teorie nemá tak přímý vztah k praxi jako dřív. Podle *MacKinnon* je třeba i při právním vzdělávání primárně připravovat studenty na jejich budoucí praktickou dráhu, akademici by se zase neměli bát začlenit do své práce otázky, které přímo ovlivňují konkrétní politiky (ve smyslu *policy*) (s. 143). Zaměření na konkrétní realitu, na to, „co se opravdu děje tam venku“, je důvodem, proč *MacKinnon* (s. 141) nebo *Bruce Ackerman* (s. 178) kladně hodnotí nástroje *law and economics*, byť nesouhlasí s normativními předpoklady tohoto směru a s jeho přílišným důrazem na efektivitu. Ostatně *Ackermanova* díla jako *The Stakeholder Society* (spolu s *Anne Alstott*), *Voting with Dollars* (spolu s *Ianem Ayresem*) či *Deliberation Day* (spolu s *Jamesem S. Fishkinem*) jsou plná pragmatických návrhů, jejichž fungování zvláště ke konci rozhovoru popisuje (s. 179–186). Opozici vůči *MacKinnon*, *Ackermanovi* a také třeba *Posnerovi* s jeho kritikou relevance příspěvků profesionálních filosofů vzhledem ke konkrétním politikám a právním návrhům v jeho knize *Overcoming Law* tvoří například *Jules Coleman*. Ten komentuje naopak jistou fixaci právních akademiků na *de lege ferenda* doporučení o tom, jak se mají změnit zákony či jak mají rozhodovat soudci, přičemž tvrdí, že drtivě většinu z těchto doporučení zákonodárci stejně věnují jen minimální pozornost (s. 223). Podobně *Austin Sarat* připomíná článek *The Pull of the Policy Audience*, který napsal spolu se *Susan Silbey* a ve kterém se distancují od liberálních reformistů, kteří se až příliš zabývají světem praktických politických návrhů (s. 105). Je to ostatně právě *Sarat*, který, i přesto že se zabývá vztahem práva a společnosti ve smyslu „obyčejných“ lidí, přiznává, že vlastně není angažovaným akademikem a jeho dílo je motivováno především intelektuální zvědavostí (s. 90).

4. Velké debaty teoretické i osobní

Pokud budeme nyní hovořit o angažovanosti ve smyslu kritických přístupů k právu, není ani pro českého čtenáře bez zajímavosti, že se v USA zaměřují na oblasti, které by v kontinentálním právním systému spadaly pod soukromé právo. Klíčový aspekt aktivismu *critical legal studies* spočívá právě v tom, že odklání zájem angažovaných právníků od výhradně ústavněprávních otázek a rozhodování Nejvyššího soudu, což bylo historicky v kontrastu zejména k éře *Warrenova* soudu, který v 50. a 60. letech rozhodoval důležité případy v oblasti občanských práv. Jak uvádí *Duncan Kennedy*, důvodem, proč se rozhodl vyučovat a primárně se zajímat o smluvní a obecněji soukromé právo, je to, že soukromé právo a rozhodování nižších soudů považuje za základní materii, která formuje přístup právníků k právu jako celku (s. 25). Argument pak rozvíjí kritikou *law and economics*, klasického ekonomického liberalismu i liberalismu práv. Podle těchto směrů jsou jen efektivita nebo jen subjektivní práva tím, co spadá pod právo, zatímco přerozdělování či zájmy jsou již politikou. Oproti tomu podle *Kennedyho* není tvrzení, že přerozdělování by se

mělo ponechat zákonodárcům a že soudci by se měli přidržovat efektivity, ani institucionálně, ani analyticky koherentní. Pokud soudce vezme do úvahy veřejný zájem, společné blaho či obecnou vůli, není to o nic více hodnotově založené, než když proti sobě poměruje dvě práva (s. 37–38). Z historického pohledu se obdobně na soukromé právo zaměřil kriticky orientovaný právní historik *Morton Horwitz* ve svém díle *The Transformations of American Law, 1780–1860*. *Horwitzovým* cílem bylo pokusit se v problematice soukromého práva o to, co již jiní historici podnikli v oblasti práva ústavního, tedy o „výklad soukromého práva pojmy jeho sociálního, politického a ekonomického zakotvení“. *Horwitz* vydal své dílo v roce 1977, tedy v době, kdy útok na školu tzv. *consensus history*, která nekladla přílišný důraz na konfliktní charakter zakládajících dokumentů a tradičních institucí, probíhal podle jeho slov mezi americkými historiky již dlouho. Mezi právníky však *Horwitzovo* dílo stále působilo kontroverzně, jelikož podkopávalo představu o neutralitě práva (s. 71).

Vzájemné kritiky mezi jednotlivými směry amerického právního myšlení jsou důležitou součástí zpravidla středních částí rozhovorů, ve kterých *Hackney* směřuje otázky na zásadní díla a myšlenky zpovídaných autorů a autorek. Častěji než na ostatní školy směřuje otázka na názor zpovídaných na *critical legal studies* a *law and economics*, čemuž odpovídá i systematika knihy, kdy jsou první dva rozhovory vedeny právě s *Duncanem Kennedym* a *Richardem Posnerem*. Kontrapozici vůči *Kennedy*mu však možná ještě více než *Posner* ztělesňuje pražský rodák *Charles Fried*. Oproti výše představenému *Kennedy*ho postojů tvrdí, že všechny hlavní oblasti soukromého práva „by si měly uchovat jejich integritu a neutralitu [...] [...] Samozřejmě, to je přesný protiklad pozice zastávané *critical legal studies*.“ Svoboda je podle *Frieda* chráněna především stabilitou práva, a proto je skeptický například k soudcům, kteří se snaží „starat se o malého člověka“, přičemž si myslí, že jejich úloha není pouze udržovat právní systém v provozu, ale rovnou jej jako architekti vytvářet (s. 196–197). Ve vztahu ke *critical legal studies* je v rozhovorech prostor nejen pro jejich přímé ideové protivníky, ale také pro zástupce směrů, které s nimi původně sdílely společnou půdu, především pro *critical race theory*. Jak v rozhovoru vzpomíná *Patricia Williams*, teoretický spor na oné původně společné půdě spočíval zejména v rozdílném názoru na úlohu subjektivních občanských práv. Zástupci a zástupkyně rasových a etnických menšin sice do jisté míry souhlasili s kritiky práv, jakým byl třeba *Mark Tushnet*, v tom, že práva nedělají vše, co by dělat měla, stále v nich však viděli symbolickou moc a mobilizační potenciál. Úplné počátky *critical race theory* datuje *Williams* na jednu z *critical legal studies* konferencí, na níž byla *Williams* spolu s *Mari Matsuda*, *Neilem Gotandou* a několika dalšími požádána, aby vytvořili panelovou diskusi o tom, jak učinit *critical legal studies* atraktivnější pro akademiky právě z řad rasových a etnických menšin (s. 123).

Kromě vztahů mezi disciplínami se v rozhovorech často zmiňují i vztahy osobní. Čtenáři neujde například zmínka o pěkném vztahu *Patricie Williams* k *Derricku Bellovi*, který byl jejím důležitým mentorem (s. 115), či o tom, jak *Charlese Frieda* pedagogicky nejvíce ovlivnila osoba *Herberta Wechslera* (s. 191). Dozvědět se však můžeme i to, jak se teoretické spory promítly do osobní roviny v podobě silného ochladnutí vztahů, jako tomu bylo mezi *Julesem Colemanem* a *Ronaldem Dworkinem*. *Coleman* vzpomíná například na *Dworkinovu* dlouhou a poměrně zdrcující odpověď na recenzi knihy *Taking Rights Seriously*, kterou tehdy mladý *Coleman Dworkinovi* ještě před publikací zaslal (s. 216). O řadu let později *Dworkin* recenzoval *Colemanovu* knihu *The Practice of Principle*, přičemž ten *Dworkinovy* argumenty v recenzi označuje za poměrně přezíravé (s. 219).

Na ostrou recenzi *The Transformations of American Law, 1780–1860* spolu s *History of American Law* Lawrence Friedmana z pera Marka Tushneta zase vzpomíná Morton Horwitz: „Byla to jedna z jeho spalujících recenzí dvou buržoazních, liberálních knih z perspektivy marxisty“ (s. 77). Při čtení podobných vyprávění lze vycítit, že žánr knižní recenze není v amerických právnických časopisech žádnou Popelkou, ba naopak. V tomto ohledu, odhlédneme-li samozřejmě od některých přílišným egem zatížených excesů, je tedy možné se stále inspirovat i v českém právním prostředí. Na tomto místě tak můžeme zmínit poměrně kritický editorial Josefa Kotáska v jednom z čísel *Časopisu pro právní vědu a praxi* z roku 2016. Kotásek zde slibuje kritičtější přístup k zasílaným recenzím, jelikož se v českém prostředí vyvinula jejich „zvláštní podřadná odrůda“, kdy je recenze pro čtenáře „přínosná zhruba stejně jako zběžné prolístování obsahu“ a výsledkem je „text, který čtenáři přeskakují“.¹⁵

5. Paradigma vs. hegemonie

Vzpomínání na období paradigmatických změn v americké právní teorii, na období vyostřených debat a emoce vzbuzujících recenzí však *Hackney* neuzavírá pouhým nostalgickým odkazem na „staré dobré časy“ a kariérní pohodlnost současných akademiků. Teoreticky si dopomáhá dílem autora, který termín paradigma proslavil, *Strukturou vědeckých revolucí* Thomase Kuhna. Počínání současných právních akademiků je pro *Hackneyho* tím, co *Kuhn* označuje „normální vědou“, tedy prací v teoretických oborech vymezených předchozí generací (s. 16). Podle *Kuhna* normální věda žije z příslibů, které přineslo nové paradigma, tedy nové základní schéma, podle něhož se řídí výzkum v určitém oboru. Vědci, kteří dělají normální vědu, tak především rozšiřují znalosti o těch faktech, které paradigma „ukazuje jako zvlášť přínosné“. Touto prací „narůstá počet případů, v nichž tyto skutečnosti souhlasí s předpověďmi učiněnými na základě paradigmatu“.¹⁶ Paradigma se tím dále posiluje, dokud nenastane nová situace, která jej nabourá a otevře prostor další změně paradigmatu.

Kuhnova teorie je samozřejmě využitelná spíše pro přírodní vědy než pro vědy společenské či filosofii a i *Hackney* pracuje s *Kuhnem* spíše metaforicky. Řídíme-li se *Kuhnovou* teorií, má právní věda blíže k filosofii než k přírodním vědám, neboť v souvislosti s ní můžeme jen obtížně hovořit o pokroku. „Pojem ‚věda‘ je do značné míry vyhrazen pro oblasti, v nichž se pokrok odehrává navenek způsobem zjevným“, píše *Kuhn*.¹⁷ Zjevností se zde myslí především to, že zde není zároveň několik konkurujících si paradigmat či rovnou absence aspirace na stávání se paradigmatem. Hovořit o pokroku je totiž jednodušší právě při existenci paradigmatu jediného. „Revoluce končí úplným vítězstvím jednoho ze dvou soupeřících táborů. Řekla by někdy vítězná skupina, že výsledkem jejího vítězství je něco jiného než pokrok?“, dodává *Kuhn*.¹⁸ Tento příklad však pro právní teorii neplatí. V rozhovoru s *Richardem Posnerem* ostatně i *Hackney* v jednom ze svých dotazů uznává, že dnes zde není žádná právní teorie, která by měla alespoň snahu být všezastřešující, přičemž nejblíže se této snaze v nedávné minulosti přiblížila škola *law and economics* (s. 60).

¹⁵ KOTÁSEK, Josef. Editorial. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2016, roč. 24, č. 3, s. 317.

¹⁶ KUHN, Thomas S. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 35–36.

¹⁷ Ibidem, s. 159.

¹⁸ Ibidem, s. 165.

Že však v současných Spojených státech právní specialisté více než v probíraných 80. letech posouvají vpřed spíše jen svůj konkrétní podobor, než že by psali zakladatelské texty, tomu lze dát za pravdu. Podíváme-li se například na seznam 100 nejcitovanějších článků z právnických časopisů, který podle statistik končících rokem 2011 zpracoval *Fred Shapiro*, vyšly jen 4 z nich v období od roku 1991 dále.¹⁹ Vysvětlit výsledek pouze tím, že u novějších článků bylo méně času na citaci, neobstojí. Podobný žebříček z oblasti přírodních věd totiž ukázal, že v období posledních necelých 21 zkoumaných let (zde 1994–2014) vyšlo rovných 18 ze 100 nejcitovanějších článků.²⁰ Srovnání dvou představených žebříčků však ukazuje ještě na jeden důležitý rozdíl a odpovídá odlišení, které při srovnávání vědy a filosofie používá *Eric Dietrich*. Na rozdíl například od zakladatelů analytické filosofie *Ludwiga Wittgensteina* či *Gottloba Frega*, jejichž texty jsou stále čteny profesionálními filosofi i studenty, původní texty zakladatelů přírodovědných paradigmat, třeba *Alberta Einsteina*, již fyzici nečtou, píše *Dietrich*. Důvod je v povaze přírodovědných paradigmat. *Einsteinovy* teorie jsou totiž vnímány jako pravdy, a právě proto je nikdo nečte v originální podobě, ale v modernějších verzích s propracovanějším matematickým vyjádřením. Naproti tomu klasické filosofické texty jako pravdy vnímány nejsou, a proto jsou dále a dále diskutovány.²¹

To platí i o vůbec nejcitovanějším právnickém článku *Shapirova* seznamu, což dále podporuje tvrzení, že má právní věda blíže k filosofii než k přírodním vědám. Tímto nejcitovanějším článkem je práce *Ronalda Coaseho The Problem of Social Cost* z roku 1960,²² která zásadním způsobem ovlivnila zvláště směr *law and economics* a je dodnes ve své původní podobě citována, vyučována i čtena studenty v rámci doporučené literatury.²³ Naproti tomu v přírodovědných oborech, jak popisuje situaci na počátku 60. let *Kuhn*, se při výuce mnohem více spoléhá na učebnice, které byly sepsány výhradně pro studijní účely. „*Taková technika výuky je možná jen díky důvěře v paradigma*“, dodává *Kuhn*.²⁴ Zde se samozřejmě nabízí myšlenka kritického náhledu na používání učebnic v procesu společenskovedního a humanitního vzdělávání, které vůči studentům může vést k utvrzování určitého myšlenkového proudu jako až paradigmatického v přírodovědeckém slova smyslu. Připomenout lze citát autora jedné z nejslavnějších ekonomických učebnic *Paula Samuelsona*: „*Nestarám se o to, kdo píše zákony toho či onoho státu [...], pokud já mohu napsat jeho ekonomické učebnice.*“²⁵ Je tedy nutno odlišovat paradigma ve smyslu pokroku v přibližování se k vědecké pravdě od snahy o reprodukci určitých hodnot či ideologie ve společnosti.

Proto vůči *Hackneyho* pojetí alternativní způsob náhledu na vývoj v právní teorii kladě větší důraz spíše na vnější než na vnitrooborové okolnosti a spíše než s pojmem paradigmatu pracuje s pojmem hegemonie. *Corinne Blalock* ve svém článku o ústupu právní

¹⁹ SHAPIRO, Fred R. – PEARSE, Michelle. The Most-Cited Law Review Articles of All Time. *Michigan Law Review*. 2012, Vol. 110, No. 8, s. 1489–1492.

²⁰ VAN NOORDEN, Richard – MAHER, Brendan – NUZZO, Regina. The Top 100 Papers: *Nature* explores the most-cited research of all time. *Nature* [online]. 29. 10. 2014. Dostupné z: <<https://www.nature.com/news/the-top-100-papers-1.16224>> [cit. 2019-01-01].

²¹ DIETRICH, Eric. There Is No Progress in Philosophy. *Essays in Philosophy*. 2011, Vol. 12, No. 2, s. 335.

²² SHAPIRO, Fred R. – PEARSE, Michelle. *The Most-Cited Law Review Articles of All Time*, s. 1489.

²³ To si lze ověřit v sylabech univerzitních předmětů. Jako příklad uvádím kurz *Economic Analysis of Law* z roku 2018 na University of Toronto. Dostupné z: <<https://www.economics.utoronto.ca/index.php/index/teaching/downloadCourseOutline/4350/91688>> [cit. 2019-01-01].

²⁴ KUHN, Thomas S. *Struktura vědeckých revolucí*, s. 164.

²⁵ Citováno z: SRNICEK, Nick – WILLIAMS, Alex. *Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work*. Revised and updated edition. London: Verso, 2016, s. 142.

teorie obecně a té kritické zvláště komentuje *Hackneyho* přístup tak, že *Hackney* spíše než o ústupu kritických právních studií (v širším smyslu slova) mluví o tom, že se kritická tradice ze sféry abstraktních teoretických debat přeorientovala na více pragmatické otázky, což ji jen nečiní tolik viditelnou. Ústup právní teorie jako svébytné disciplíny v tomto smyslu neznamená její úpadek, teoretické přístupy se využívají při řešení jiných otázek v doktríně i praxi. Dynamika teoretických diskusí by se pak podle *Hackneyho* narativu měla vrátit při dalším období paradigmatické změny.²⁶ Uvedený přístup však podle *Blalock* nebere dostatečně v potaz situaci neoliberální hegemonie, která vede k ústupu právní teorie jako takové.

Zatímco směr *critical legal studies* byl účinnou kritikou liberalismu s jeho snahou o neutralitu a oddělení práva a politiky, vůči neoliberalismu již přestává být skutečnou opozicí. Nový model legitimacy v neoliberalismu je proti zpochybnění odlišení práva a politiky ze strany kritiků imunní. Právo v neoliberalismu totiž není něčím, co stojí nad politikou, je naopak něčím, co by mělo sloužit udržování fungujícího trhu a svobody subjektů na tomto trhu působících.²⁷ Právo má tedy v neoliberalismu otevřeně politický cíl, a proto se s kritikou falešnosti neutrality dovede vypořádat. Přesto *Blalock* uvádí, že je neoliberalismus zároveň postpolitickým diskursem. Vychází z primátu jednotlivce jednajícího na trhu, právní řád zde není od toho, aby poskytoval jednotlivcům prostor vytvářet kolektivní vize společnosti. Občanská společnost funguje jako to, co *Friedrich von Hayek* nazval „spontánním řádem“, do kterého není vhodné uměle zasahovat, neboť jej nikdy nemůžeme rozumově postihnout v jeho komplexnosti.²⁸ *Blalock* zmiňuje dva důsledky neoliberální skepse ke kolektivním projektům. Jednak je to preference aplikovaného vědění nad teoretickými znalostmi a jednak absence myšlení alternativ, jelikož ty by mohly narušit fungování spontánního řádu. Neoliberální tvrzení, že zde „není alternativa“, tedy podle *Blalock* nespočívá v tom, že by neoliberální svět byl nejlepším z možných, spíše vylučuje možnost promyšlení (nej)lepších možných světů jako takovou.²⁹ Můžeme uzavřít tím, že toto alternativní vysvětlení, pracující místo změn paradigmat s neoliberální hegemonií, chápe úpadek právní teorie jako závažnější, než je tomu u *Hackneyho*. Neoliberalismus je zde jakýmsi posledním intelektuálním projektem, který napříště od teoretického intelektuálního upouští.

6. Právo, jazyk a porozumění

Nastíněná problematika jak hegemonie, tak mezioborovosti a specializace směřuje k úvahám o užívání jazyka, o vytváření a překonávání jazykových bariér či, jednoduše řečeno, o porozumění. *Drucilla Cornell* se v rozhovoru dotýká otázky, zdali je tržní racionalita schopná vyléčit společnost od rasových předsudků. V nesouhlasu s touto hypotézou je jí nápomocný argument z nepublikovaného díla jejího bratra *Bradforda Cornella*. Ten tvrdí, že lidé jsou natolik ukotveni ve svých důvěrně osvojených způsobech života, že vstup někoho jiné rasy či jazyka do jejich blízkého okolí je může snadno vést i k iracionálnímu chování na trhu. *Bradford Cornell* pak podle své sestry argumentuje tím, že jedinou cestou,

²⁶ BLALOCK, Corinne. Neoliberalism and The Crisis of Legal Theory. *Law and Contemporary Problems*. 2014, Vol. 77, No. 4, s. 71, 81, 101.

²⁷ Ibidem, s. 91–92.

²⁸ Ibidem, s. 73, 83, 85.

²⁹ Ibidem, s. 94–95, 102.

jak se lidé v tomto směru mohou změnit, je naučit se co nejvíce jazyků, aby mohli porozumět co nejvíce symbolickým univerzům ostatních (s. 163). Téma porozumění symbolickým univerzům nás i v souvislosti s *Hackneyho* rozhovory vede k otázce, nakolik jsou zpovídání a autor konceptu *Hackney* sám přístupní cizojazyčným právněteoretickým světům. Při četbě rozhovorů i *Hackneyho* úvodu totiž může čtenář mít pocit – vzhledem k tomu, že zpovídání jsou v právní teorii jména opravdu světoznámá – že je nedostatečně zmíněn vliv jejich děl ve světě mimo americkou akademickou sféru. To lze jistě přičíst i skromnosti zpovídaných či zaměření publikace pro americké publikum, nicméně větší reflexe vedoucího postavení americké právní teorie zvláště v oněch směrech, které zpovídání pomáhali od 70. let dále ustavovat, by byla v rozhovorech přínosným tématem k dokreslení kontextu.

Například editoři publikace *Law and Critique in Central Europe: Questioning the Past, Resisting the Present* se totiž v úvodu k této knize pozastavují nad nedostatečným uchopením konceptů centra a periferie v právním myšlení. Tvrdí, že nejen pro mainstreamový právní diskurs, ale i pro kritické právní myšlení platí, že pouhé mechanické přebírání západních idejí a konceptů do středoevropského prostředí by bylo jistým druhem symbolického násilí. Aby totiž byla účinným nástrojem ve snaze destabilizovat hegemonii, musí „ideologická nadstavba kritického právního myšlení odpovídat její základně“.³⁰ *Martin Škop* ve své kapitole v téže publikaci upozorňuje na situaci, kdy fakt, že se v rámci kritické teorie vedou diskuse především v angličtině, může vést také k přílišnému a od kontextu odtrženému přebírání příkladů z angloamerického prostředí. Kupříkladu skrytý vliv ideologie na soudní rozhodování se tak ukazuje nejčastěji na rozhodnutích amerických a britských soudů. *Škop* zmiňuje také to, že pro naplnění různých evaluačních kritérií musí akademičtí pracovníci publikovat články v odborných časopisech, přičemž ty významnější impaktované časopisy bývají zpravidla v angličtině. Aby si zajistili publikaci, musí autoři a autorky do jisté míry zvládnout formulovat jejich výzkum americkému publiku. I když hovoří o svých domácích otázkách z neanglicky hovořícího prostředí, musí si osvojit výklad v angličtině, která se stává univerzálním jazykem. Zde je však třeba podle *Škopa* mít na paměti to, že „výběr a použití konkrétního jazyka v analýze práva [...] může vyústit ve zdůraznění či naopak potlačení určitých faktů“.³¹

Téma porozumění, jazyka a překladu však podněcuje k zamyšlení nejen nad zmíněným primátem angličtiny v některých právněteoretických proudech, ale i nad otázkou zpřístupňování jinak poměrně složitých myšlenek tak, aby byly schopné opustit hranice zapouzdřujících se specializovaných podoborů a komunikovat napříč disciplínami. I z českého prostředí lze připomenout varování *Vladimíra Kubeše* pronesené již v roce 1947, které před 20 lety v kontextu snah oživit českou právní filosofii zopakovala *Tatiana Machalová*: „český filozof a český právní filozof si nerozumějí; každý mluví jinou řečí“.³² Zatímco v době *Kubešově* šlo o emancipační snahu „právních filozofů, resp. právních teoretiků zklamáných spekulativní filozofií“ a jejími metafyzickými rezidui, v 90. letech byl nedostatek

³⁰ MAŇKO, Rafał – CERCEL, Cosmin – SULIKOWSKI, Adam. Introduction: Law and Critique in Central Europe: Laying the Cornerstone. In: MAŇKO, Rafał – CERCEL, Cosmin – SULIKOWSKI, Adam (eds). *Law and Critique in Central Europe: Questioning the Past, Resisting the Present*. Oxford: Counterpress, 2014, s. 5.

³¹ ŠKOP, Martin. The Importance of Being a Linguist: Critical Legal Thought in Central Europe. In: MAŇKO, Rafał – CERCEL, Cosmin – SULIKOWSKI, Adam (eds). *Law and Critique in Central Europe*, s. 32–34.

³² Citováno z: MACHALOVÁ, Tatiana. Potřebuje česká právní věda právní filozofii? *Časopis pro právní vědu a praxi*. 1998, roč. 6, č. 4, s. 703.

mezioborové komunikace podle *Machalové* způsoben nízkou sebereflexí české právní teorie jako moderní disciplíny, respektive jistými falešnými představami o exkluzivitě daného oboru.³³ V dnešním kontextu zmíněném v souvislosti s neoliberální hegemonií však lze vidět ještě jiné faktory absence komunikace, přičemž se jedná o faktory samotným oborům vnější. *Franco „Bifo“ Berardi* hovoří o třech typových postavách soudobého vědění, o inženýrovi, básníkovi a ekonomovi. Mezi kulturami inženýrů a básníků podle něj vždy probíhala intelektuální komunikace na společném základě, ovšem v posledních pár desítkách let pozoruje jejich vzájemnou izolaci. Za touto izolací stojí právě postava ekonoma, „jehož úkolem je oddělit od sebe umělce a inženýra, držet je u jejich specializovaných činností“ a podřídit jejich aktivity pravidlům ekonomického rozmachu.³⁴

Hackneyho rozhovory jsou podle mého soudu cenné v tom, že čtenáři-akademikovi pomohou nejen lépe pochopit hlavní myšlenky zpovídaných autorů a autorek a jejich genezi v kontextu amerických intelektuálních dějin, ale také jej podnítí k onomu odhlédnutí od jeho přísné specializace. Nahlédnout v tomto smyslu pak lze nejen do jazykových prostor jiných oborů, ale také do širší veřejné sféry, což velmi dobře ukazují i příběhy některých *Hackneyem* dotazovaných postav amerického právního myšlení. Budeme-li číst knihu *Legal Intellectuals in Conversation* a v rozhovorech obsažené kritické poznámky k vývoji americké právní teorie optikou vědomí silícího vlivu archetypu ekonoma jakožto technologa, můžeme se spolu s *Berardim* ptát, jestli se vzdělanost může opravdu vymanit ze „sémiotického sevření ekonomického paradigmatu“.³⁵

Krokem z tohoto sevření může být pochopení významu filosofického způsobu uvažování. Jak totiž uvádí *Václav Bělohradský* v návaznosti na *Gianniho Vattima*, právě filosofie je „přetlaková komora různých vědění“, v ní se kompenzují rozdíly mezi slovníky a gramatikami expertů různých oborů [...].³⁶ K filosofii se konečně lze ubírat také tehdy, přestáváme-li stíhat zrychlující se tok informací ve světě, včetně toho akademického. Vzpomeneme-li výše zmiňovaný *Shapirův* seznam nejcitovanějších právnických článků, najdeme snad ještě jeden důvod nízkého počtu novějších článků v žebříčku, kterým je neustále se zvyšující akademická publikační produkce. V úvodu knihy *Accelerating Academia: The Changing Structure of Academic Time* zmiňuje *Filip Vostal* studii, podle níž jen těch ekonomických článků, které je možné najít v databázi *Web of Science*, vyšlo v roce 2013 zhruba 20 000.³⁷ Klasická časovost humanitních a společenských věd spojená s hlubším ponorem do tématu je podlomena publikační nadprodukcí, která vyžaduje zvýšené úsilí ve sledování vývoje daného oboru a ve snaze se rychlého tempa udržet. Právě filosofie má podle *Alaina Badioua* nutnou zpomalující roli, kdy je její jedinečnou úlohou ustavování stabilních bodů v rámci diskursu, což vytváří čas pro myšlení, navzdory příkázání rychlosti.³⁸

Jan Géryk*

³³ Ibidem, s. 702–703.

³⁴ BERARDI, Franco „Bifo“. *Futurability: The Age of Impotence and the Horizon of Possibility*. London: Verso, 2017, s. 218–219.

³⁵ Ibidem, s. 221.

³⁶ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Filosofovat ve věku vlastních světů. Studentům humanitních oborů*. In: BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Společnost nevolnosti: eseje z pozdější doby*. 3. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2014, s. 32.

³⁷ VOSTAL, Filip. *Accelerating Academia: The Changing Structure of Academic Time*. New York: Palgrave Macmillan, 2016, s. 1.

³⁸ Ibidem, s. 2–3.

* Mgr. et Mgr. Jan Géryk, katedra politologie a sociologie Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: geryk@prf.cuni.cz. Text vznikl v rámci programu Progres Univerzity Karlovy Q18 – *Společenské vědy: od víceoborovosti k mezioborovosti*. Za připomínky k textu bych chtěl poděkovat dvěma anonymním recenzentům a Janu Kyselovi.